

ЛЕВТО М. МИЛОВИЋ

ДЈЕЛО ТЕОДОРА КАРАЧАЈА О АУСТРИЈСКОЈ АЛБАНИЈИ, ЦРНОЈ ГОРИ И ТУРСКОЈ АЛБАНИЈИ ИЗ 1838. ГОДИНЕ

Гроф Теодор Карачај фон Ваље-Сцака био је аустријски пуковник и заповједник града Котора и тврђаве которске. Води поријекло из племићке хрватске породице. Рођен је 1787, а умро 1859. Бавио се и књижевношћу; проучавао је и историју разних народа. Писац је познате расправе »Vltava und seine Bewohner« и књиге »La Sicile, manuel de voyageurs«. Бавио се и цртањем географских карата. Направио је географску карту Црне Горе 1838. Био је и акварелист. „У својој мужевној доби“ сликао је стотину акварела „приморских градића, села и предјела од Задра до Бара“ (»100 vedute delle coste orientali del mare adriatico disegnate dal colonello Fedor Karacsay«), које је открио Цвито Фисковић.¹ За вријеме свога боравка на Истоку направио је велики број акварела разних мушких и женских ликова у народној ношњи. Њих је објавио у посебној књизи. Неколико његових акварела неких наших мјеста чувају се у Бечу.

За вријеме свога службовања у Котору од 1835. до 1839. Карачај је исцрпно обавјештавао о Црној Гори и Боки Которској далматинског гувернера Венцела Фетера фон Лилиенберга. Од њега су нам сачувани многобројни извјештаји у Хисторијском архиву у Задру и у бечким архивима.²

Карачај је дуго припремао за штампу своје опширно дјело о Аустријској Албанији (Которској провинцији), Црној Гори и Турској Албанији са многим картама, бакрорезима и другим

¹ Др Цвито Фисковић, „Неколико биљежака о Његошу и о Црној Гори из прве половине 19. стољећа“, *Историјски записи*, Цетинје 1952, књ. VIII, стр. 221—237.

² Видјети и нашу радњу »Zabilješke grofa Theodora Karacsaya von Walje-Szaka o Petru II. Petroviću Njegošu i Crnoj Gori u g. 1837. i 1838.« (*Anali Historijskog instituta u Dubrovniku*, Дубровник, 1959, год. VI—VII, стр. 173—204).

разним прилозима.³ Нешто је из те своје опширне студије о Црној Гори објавио у дјелу »Karaczay, Kowalewsky i Wilkinson«, 1851.

То дјело Карачајево о Аустријској Албанији, Црној Гори и Турској Албанији, које има 369 страна у рукопису, од огромне је важности. Карачај је годинама прикупљао грађу о историји тих области, о њиховом становништву, занимању, обичајима и навикама, о владавини, о планинама, ријекама, путевима, трговини, о културним приликама итд. Он је добро познавао неколико страних језика: српскохрватски, њемачки, талијански, француски, латински. Служио се и турским и арбанашким језиком. Он у почетку свога дјела наводи и неке изворе из којих је црпао разне податке. Ту се спомињу: »Cangius, Discleates, Giustiniani, Mauro Orbini, Morosini, Sabelicco«. Штавише, користио је и рукописе из последњих времена венецијанске владавине которскога грофа »Smecchia«. У знатној мјери држао се „Кратке историје Црне Горе“ митрополита Петра I Петровића која се појавила у календару Грлици за 1835. (стр. 55—87) и „Кратког погледа на географическо-статистическо описаније Црне Горе“ који је саставио Његошев секретар Димитрије Милаковић и који је објављен исто у Грлици за 1835. (стр. 41—45). Карачај спомиње у своме дјелу Грлицу и много хвали „географическо-статистическо описаније Црне Горе“ Милаковићево: »...und die serbische Zeitschrift Gerlitz a, die unter andern gediegenen Artikeln sehr gute statistische Daten über Montenegro lieferte...«. Из Карачајевог писма од 14. септембра 1835. гувернеру Либиенбергу дознаје се да је Милаковић давао грађу за Карачајево дјело. Ту Карачај спомиње вијести „о догађајима код Скадра“ и вијести које је добио од Милаковића са Цетинја (»Nachrichten über die Ereignisse bey Scutari in Original so wie selbe aus Czetinje von dem Sekretair des Bischofs...«)⁴. Он је добио разне податке о Црној Гори и о Турској Албанији и од Његоша. Његош му их је достављао и по Милаковићу. То се види из Карачајева писма од 27. децембра 1835. профу Либиенбергу. Карачај јавља у томе писму Либиенбергу да му је Милаковић позајмио приватно статистичку прегледну карту црногорских нахија, коју је лично Његош нацртао, и да ће према њој тачније унијети мјеста „у своје мало дјело о овим земљама“: »Bey Gelegenheit einer Privat-Mittheilung einer statistischen Uebersichtskarte der Nahien (Distrikte), die mir Milakovich als vom Wladika selbst gezeichnet lieh, um darnach genauer die Ortschaften in mein kleines Werk über diese Länder hier einzutragen: bemerkte ihm

³ Ми смо то Карачајево дјело пронашли у рукопису, преписали, превели с њемачког на српскохрватски и снабдјели исцрпним коментарима. Ускоро ће га објавити Црногорска академија наука и умјетности.

⁴ Карачајево писмо од 14. септембра 1835. г. гувернеру Либиенбергу (Задар, Хисторијски архив, 183 (b. XV^a. Central-Akten 1835).

meine Verwunderung des eingeschlichenen *Fehlers*: Das Kloster Stanievich in der Kattunska Nahia eingeschaltet zu finden! — Allein er erklärte, dass selbst die Karte des in der ital. Armee gedienten franz. Generalen Vaudancourt es so bezeichne, — worauf ihm versicherte, dass dies *gar kein* Beweisgrund sey...⁵.

Либлиенберг је 3. јануара 1836. савјетовао Карачају да Његошеву „дрегледну карту Црне Горе“ пренесе на уљани папир или да је стави на прозорско окно и да је цијелу копира («... und diese ganze Karte auf Öhlpapier oder durchs Fenster werden copirt und für eine Copie vorbereitet haben...»)⁶. Он је Карачаја упозорио и на топографску карту Црне Горе Руса Грегорија Твердохљебова који је крајем 1832. и почетком 1833. провео извјесно вријеме у Црној Гори, у Стањевићима и у Боки Которској. Карачај је 10. јануара 1836. одговорио Либлиенбергу да је Његошева „карта Црне Горе“ само набачена скица коју је Његош својом руком мастилом нацртао: »Was die besprochene Karte von Montenegro betrifft, so war jene bloss mit Dinte gezeichnete /vom Vladika eigenhändig bloss hingeworfene Skizze/ von gar keinem Gebrauche — da sie bloss die Abgränzung der Nahien /Distrikte/ mir zeigen sollte, die [ich] ohnehin kenne...»⁷.

Карачај је још раније знао да Његош има на Цетињу један примјерак карте Црне Горе коју је био направио Твердохљебов и сад је свим силама настојао да дође до ње, јер је он баш тада прикупљао грађу за своју „Карту Црнегоре“ коју је нацртао 1838. Карачај је тражио податке и од Његоша за своје дјело о Аустријској Албанији, Црној Гори и Турској Албанији. Он је имао срећу да дође до архивске грађе са правога извора. Он је 8. фебруара 1836. обавијестио грофа Либлиенберга да му је „ујак Владике Црне Горе“ донио са Цетиња у Котор „више забиљежака о Црној Гори“ које је Његош саставио и да ће те податке искористити за „приватно дјело о цијелој Албанији“: »Der Onkel des Wladika von Montenegro überbrachte mir mehrere vom Bischofe selbst geschriebene Notizen über Montenegro, um die ich ihn durch selben ersuchte als Beitrag zu einem Privat-Werke über ganz Albanien /zwar illyrisch/«.⁸ Карачај је у своме допису од 8. фе-

⁵ Карачајево писмо од 27. децембра 1835. грофу Либлиенбергу (Задар, Хисторијски архив, 183 (b. XV^a. Central Akten 1835). — Његоша ће 1840. Хрват Данило Кокотовић да поучава из њемачког језика и цртања топографских карата. (Видјети о томе наш чланак „Његошев учитељ њемачког језика и цртања, „Побједа“ од 4—16. августа 1951).

⁶ Копија писма Либлиенберга од 3. јануара 1836. грофу Карачају (Задар, Хисторијски архив, Списи Намјесништва за Далмацију 196 (b. XIII^a. 1836).

⁷ Карачајево писмо од 10. јануара 1836. грофу Либлиенбергу (Задар, Хисторијски архив, Списи Намјесништва за Далмацију 196 (b. XIII^a. 1836).

⁸ Карачајево писмо од 8. фебруара 1836. гувернеру Либлиенбергу (Задар, Хисторијски архив, Списи Намјесништва за Далмацију 196 (b. XIII^a. 1836).

бруара 1836. ставио до знања гувернеру Лиленбергу да би желио, кад прође оштра зима, да пође, под неким изговором, у Скадар, тобоже да утврди да ли тамо влада куга. Хтио је потом да се врати преко Скопља, Пећи, Плава, Куча и Цетиња у Котор. Статистичке, топографске и друге податке, што би дању на свом путовању прикупио, ноћу би ставио на хартију. Није гувернер Лиленберг одобрио Карачају да отпутује у Скадар и да на свом повратку обиђе један дио Црне Горе. У свом писму од 1. марта 1836. он му јавља у највећем повјерењу да је „аустријски двор у немогућности да даје Владици поклоне“, јер га, због искреног пријатељства с Портом, не може признати као самосталног владара («... dass unser Hof unmöglich dem Vladika Praesente erteilen kann, weil man die politische Existenz dieses, wegen der aufrichtigen Freundschaft mit der Pforte nicht anerkennen kann»)⁹. На крају свога писма напомиње да он лично и вршилац дужности окружног капетана у Котору Габријел Ивачић смију само да се с Његошем дописују као са приватним особама («... und selbst ich und der Kreisvorsteher dürfen nur in Form von Privatpersonen mit ihm correspondiren»).

Карачај је успоставио присне везе с Борђијом Петровићем, који се крајем новембра 1835. био вратио са школовања из Русије у Црну Гору и који је с времена на вријеме долазио с Цетиња у Котор и ту се задржавао неколико дана, затим с Његошевим ујаком Лазом Пророковићем, чија су два сина похаћала школу у Котору, потом с Видом Новаковим Бошковићем, Ивом Бећирем с Чева и другим многим Црногорцима и Брћанима који су долазили у Боку Которску. Са црногорског пазара у Котору звао је к себи многе Црногорце и њихове жене и сликао их. Од њих је Карачај прикупио статистичке податке за своје дјело о Боки Которској, Црној Гори и Турској Албанији. Питао их је, на примјер, гдје извире или гдје утјече нека ријека у Црној Гори и Албанији, колико је удаљено једно село од другога, колико су висока поједина брда, који тамо усјеви успијевају, које су врсте дрвета итд. Непрестано је тражио од Борђија Петровића и Лаза Пророковића географску карту Црне Горе од Твердохљєбова: »Wenn ich selbst den Oheim des Vladika bei mir spreche, der nur kömmt, um sich für meine Aufmerksamkeit für seine kleinen Knaben zu bedanken, so fange [ich] stets an mit Fragen über statistische Angaben — ob jener Fluss da oder dort entspringe — oder ausmünde, die Distanz der Dörfer, — Höhe der nahen Berge Cultur des Bodens — Holzgattung, — u. Jedermann weiss es hier, dass ich die andern Montenegriner oder aus den Berda's deshalb zu mir kommen mache, um selbe u. die sie begleitenden Weiber, die ohne ihnen es nie thun würden, bei mir genauer abzeichnen u. meine Collection vermehren zu können; — dass ich über ganz Alba-

⁹ Писмо Лиленбергово од 1. марта 1836. Карачају (Задар, Хисторијски архив, Списи Намјесништва за Далмацију 196 (б. XIII^а. 1836).

nien ein Werk zusammsetze — u. darin auch Montenegro begriffen ist — macht dass selbst der Vetter des Vladika, der ausgetretene russische Officier nicht den mindesten Verdacht hat, dass ich was anders wunsche zu erfahren als was mein Werk befördern könnte; — ebenso plage [ich] ihn u. den Onkel unaufhörlich, mir doch die Karte des Landes Montenegro anzuvertrauen, da es mein *Privat-Unternehmen* ungemein im Werthe befördern würde...¹⁰

Карачај је 1837. дошао до географске карте Црне Горе коју је био нацртао Твердохљебов. Његош се 27. августа 1837. вратио у Црну Гору са другог свог путовања у Русију. С њим је дошао и руски потпуковник Јаков Озерецковски који се задржао у Црној Гори до 2. новембра 1837. На свом повратку за Русију Озерецковски је 2. новембра 1837. у Котору исцрпно разговарао с Карачајем о Црној Гори и Црногорцима. Он је тада, између осталог, показао Карачају „копију исте карте од Твердохљебова“, коју је Озерецковски био направио, „двјеравао је Карачаја да је ова од четири листа иста“ и допустио је Карачају да „дренесе на своју карту све учињене поправке“.¹¹

Карачај је желио 1836. да дође у везу и с Његошем и да с њим исцрпно поразговара о своме дјелу о Аустријској Албанији, Црној Гори и Турској Албанији. За то је добио прилику у току Његошева боравка у манастиру Подмајинама од 13. фебруара до 8. априла 1836. године. 31. марта те године узео је са собом ташну с материјалом за сликање и упутио се као приватно из Котора за Будву ка каменом мосту код манастира Подмајина. Борбије Петровић и Његош су га угледали, пошли му у сусрет и позвали га у манастир. Карачај је повео разговор о своме дјелу. Рекао је Његошу да се он интересује само за статистичко-географски и књижевни елаборат о Црној Гори и Турској Албанији и да му је неопходно потребна географска карта Црне Горе од Руса Твердохљебова. Његош му је рекао да је и њему потребна та географска карта и да је већ писао у Петроград и замолио своје знанце да од ње направе једну копију и да му је упуте у Црну Гору. Обећао је Карачају да ће га, кад дође на Цетиње, упутити с пратњом на Комове одакле се веома добро види Турска Албанија:¹² »...dass ich jede Gelegenheit ergriff ihm, dem Vladika, sehen zu lassen, dass mich Alles bloss als eingenommen für statistisch-geographische literarische Elaborate qua Schriftsteller über diese Gegenden interessire, und wobei bei jeder sich darbietenden Gelegenheit Ihm wiederholte, dass ich ausser den

¹⁰ Писмо Карачајево од 21. марта 1836. гувернеру Либлиенбергу (Задар, Хисторијски архив, Списи Намјесништва за Далмацију 196 (b. XIII^a, 1836).

¹¹ Писмо Карачајево од 2. новембра 1837. Либлиенбергу (Задар, Хисторијски архив, Списи Намјесништва за Далмацију 33 (b. II^a, 1837, Geheime Akten).

¹² Писмо Карачајево од 3. априла 1836. Либлиенбергу (Задар, Хисторијски архив, Списи Намјесништва за Далмацију 196 (b. XIII^a, 1836).

militärischen Gegenständen, gar nichts mit andern Sachen zu thun hätte, — das, was er mir erzählt, wahrscheinlich durch andere Wege den Civil-Autoritäten bekannt sein werde, — mich aber alles bloss qua Autor interessire genau zu erfahren, was sicherlich Er, der Wladika thun könne, da Ihm so viele dazu zu Gebote stünden. Besonders ersuchte [ich] Ihn wegen der Tverdoglebow'schen Karte, da ich ohne selbe nie was genaues vollkommenes über diesen Theil Albanien's leisten würde können, da ich blos als Privat arbeite! — Er gab mir sein Wort, dass er selbe überall vergebens gesucht, aber bereits nach Petersburg um eine Copie geschrieben habe als selbst selbe benöthigend, und dass wenn ich einmahl zu ihm nach Zettinie kommen würde, er mich auf dem dem Monte Sella gleich hohen Berge Kom führen lassen würde, wo ich über türkisch Albanien eine äusserst gute Aussicht finden würde.«

Послије дугога разговора у манастиру Подмајине Карачај је желио да Његоша наслика. Он му је то допустио. Његош је тада имао на себи обично одијело, „фес на глави са свиленим турбаном и кожнато крзно на раменима“. На слици Карачајевој више је лично турском паши него православном владици: »Er gestattete mir Ihn abzuzeichnen so wie er gewöhnlich angekeidet ist, wo er mit dem Fes u. seidenem Turbantuch — nebst Pelz mehr einem Pascha als einem Bischofe ähnlich ist.«¹³ Пошто је Карачај насликао и манастир Подмајине, вратио се преко Будве, Вишњева и Кртола за Котор.

Карачај је и даље стајао у вези с Његошем и од њега тражио материјал за своје дјело. Желио је да посјети Црну Гору и на извору да упозна живот црногорског ратничког народа. Хтио је да на лицу мјеста прикупља трабу за своју историју о Црној Гори и Турској Албанији. Надао се да ће успоставити тјешње везе с Његошем, с Димитријем Милаковићем и архимандритом Петронијем Лујановићем. Имао је срећу да 1838. посјети нашу земљу. Саксонски краљ Фрадрих Аугуст II. бавио се у „часовима одмора“ врло радо ботаником. Он је 7. маја 1838. кренуо, у друштву управника двора Минквица, пуковника Манделслоа и свога личног лекара д-ра Амона, на једно научно путовање у Истру, Далмацију и Црну Гору. У Трсту му се придружио познати ботаничар Бартоломео Биазолето. Краљ Аугуст II. стигао је са својом пратњом 30. маја у 11 сати прије подне у Котор. Он је 31. маја око 8 сати ујутро, заједно с капетаном Фридрихом Орешковићем, који је живио у Котору као члан комисије за разграничење између Црне Горе и Аустрије, са заповједником которске тврђаве Теодором Карачајем, са својом пратњом и са још „30 добро наоружаних Бокеља“ кренуо пут Цетиња. На Цетиње су стигли у сумрак. Ту су преноћили, а у 12 сати су се вратили за Будву.

¹³ Писмо Карачајево од 3. априла 1836. Либлиенбергу (Задар, Хисторијски архив, Списи Намјесништва за Далмацију 196 (б. XIII^a. 1836).

За Карачаја је посјета Цетињу много значила. Он је тада морао направити неколико акварела. Можда је тада сликао и Његоша. Цвито Фисковић је нашао један његов акварел на коме је приказан дочек саксонског краља Фридриха Аугуста II на Цетињу 31. маја 1838. Карачај је, нема сумње, за вријеме свога боравка у црногорском главном граду 31. маја разгледао поједине предмете и трофеје који су чувани у Манастиру. Он спомиње у свом дјелу о Аустријској Албанији, Црној Гори и Турској Албанији лобању Махмуд-паше Бушатлије. Сигурно је да је направио и увид у манастирски архив. Он говори о дипломама црногорских владика које су се налазиле у цетињском Манастиру (»Der erste hiess Vissarion, wie es die Diplome im dasigen Kloster ausweisen.«). Он је сигурно и тада добио важне податке о Црној Гори и Турској Албанији од Његоша и његових сарадника. По свој прилици су му тада Његош, Димитрије Милаковић и Петроније Лујановић обећали да ће му и даље достављати у Котор или у Беч грађу за његово дјело. За то је најбољи доказ веома исцрпни и савјесно рађени „Извод из описанија о Црној Гори, учињени 1839. по заповиједи Господаревој за грофа Карачаја“, који, увелико, допуњује Милаковићев „Кратки поглед на географическо-статистическо описаније Црне Горе“ (Грлица за 1835, стр. 41—54) и који је објављен у „Магазин у србско-далматинском“ за годину 1860 (Беч, 1860, књ. XIX, стр. 103—137).

Поставља се сад питање: колико је Карачај радио на своме дјелу и кад га је довршио?

Он је од 1835. до 1839. године савјесно и непрестано од свакога и одсвуда скупуљао грађу за њ. У свом исцрпном извјештају од 1. новембра 1837. јавља једном свом пријатељу да је његово дјело сасвим готово:¹⁴ »Ich bitte nochmals sehr schön um die deutsche Uebersetzung der 2 türk. Inschriften u. korrekte Schrift des türk. Textes derselben, damit ich ohne Fehler selbe in mein Werk einrücken kann — was nun ganz beendigt ist...« Он није тада био сасвим довршио своје дјело. То се јасно види из рукописа самог дјела. На крају једне стране стоји: »Cattaro, April 1838. F. Graf Karacsay.« Карачај је, без сваке сумње, и послеје 1838. допуњавао и поправљао свој спис. По рукопису се види да је у њ накнадно уметао читаве стране текста. Карачајево дјело одобрено је за штампу у Бечу 16. априла 1839. Допуштење да се оно штампа потписао је J. Freyberger. То је био исти цензор који је одобрио 1847. да се код Мехитариста у Бечу објави Његошев *Горски вијенац*.

Зашто Карачајево дјело није објављено у цјелини, кад је аустријска цензура дала »imprimatur«, на то питање је тешко

¹⁴ Карачајево писмо од 1. новембра 1837. некеме барону (Беч, Österreichisches Staatsarchiv, Abteilung Haus-, Hof- und Staatsarchiv).

одговорити. Највјероватније је да је то учињено из обзира према Турској, која је тада Црну Гору сматрала својом вазалном државом и са којом је у то вријеме Аустрија одржавала искрене пријатељске везе.

Карачај се не држи дословно својих извора. Ипак савјесно провјерава податке које добија од Његоша, његових блиских сарадника и других личности и које налази у објављеним чланцима и штампаним дјелима о Аустријској Албанији, Црној Гори и Турској Албанији. Искоришћује и историјске документе с Цетиња, из Котора, Беча и Млетака. Он признаје у своме дјелу да је Црна Гора „de facto независна земља“, иако је Порта сматра „кадилуком Скадарског санџака или Скадарског пашалука“ («De facto ist dieses Land unabhängig, . . . obwohl es von der Porte als Kadiluk /Distrikt/ zum Sandschak oder Paschalik Skutari gezählt wird»). Међутим, не може да схвати зашто Његош јавно тврди да се Црногорци ни у једном мировном уговору с Портом не називају њеним поданицима. Он мисли да Његош не познаје историју или да жели да обмане свој народ. Да би побио Његошево тврђење, Карачај се позива на први члан мировног уговора који је склопљен у Свиштову 4. августа 1791. и у коме се наводи Црна Гора као турска провинција («Unbegreiflich ist, warum der gegenwärtige Vladika öffentlich behauptet, dass die Montenegriner nie in einem Friedenstraktate mit der Porte als Unterthanen derselben vorkommen; er beweist dadurch entweder Unkenntnisse der Geschichte oder die Absicht, das Volk irre zu führen, denn der Friedens-Traktat von Sistov vom 4. Aug. 1791 und zwar der erste Artikel, erwähnt deutlich Montenegro als eine türkische Provinz . . .»). Он критикује и француског пуковника Виалу де Сомјера који је 1820. издао географску карту и историју Црне Горе у два тома. С правом држи да је то Виалино дјело пуно погрешака. На крају додаје да су Виалина географска карта и слика Котора испод сваке критике: «Der Obrist Vialla, Chef des Generalstaabes, machte selbst eine kleine Reise nach Zettinie und dem Kloster Ostrogh, an der Gränze von Niksich, wurde überall gut empfangen und schrieb darauf ein Werk über Montenegro in 2 Bänden, das aber voll Irrthümer ist, besonders sind die Karte und die Ansicht der Stadt Cattaro unter aller Kritik schlecht.» И Карачајев суд о Шћепану Малом унеколико се разликује од оног који су о њему изrekli Димитрије Милаковић, Сима Милутиновић, Вук Караџић, Његош и други. По њему је Шћепан Мали пробисвијет који је дошао из Русије на наше стране. Он је прво задобио за се црногорски народ, а потом црногорске старјешине. Најзад је објавио да је он руски цар Петар III: «Im J. 1766. begab sich Basil nach Petersburg, wo er starb. Da kam ein Abentheurer aus Russland, der Anfangs als reisender Arzt auftrat und sich die Zuneigung des Volkes und der Primaten zu erschleichen wusste, zu-

letzt aber sich für Peter III ausgab...¹⁵ Интересантно је овдје споменути и Карачајево мишљење о истрази потурица која се свакако морала десити у доба владике Данила Петровића. Прво дјело, тако излаже Карачај, које је извршио Данило Петровић као митрополит било је: силом истријебити ислам у Црној Гори. „Они који се нијесу хтјели покрстити били су прогнани из земље. Друго [његово дјело] било је: поново обновити Цетиње и учврстити слогу у народу“: »Sein erstes Handeln als Mitropolit war, den Islam im Lande mit Gewalt auszurotten. Die nicht zum Christenthum zurücktreten wollten, wurden fortgejagt. Das zweite war, Zetignie wieder herzustellen und die Eintracht unter dem Volke zu befestigen.«¹⁶

¹⁵ Растислав В. Петровић нашао је много нових појединости о Шћепану Малом („Ко је био лажни цар Шћепан Мали“, Дуга. *Илустрована ревија*, број 114, 8. јули 1978, стр. 72—75; број 115, 22. јули 1978, стр. 72—75; број 116, 5. август 1978, стр. 72—75; број 117, 19. августа 1978, стр. 71—74). Петровић је, помоћу архивске прабе, доказао да „Шћепан Мали није прво дошао у Маине, како се веровало, него у Столив (Бока Которска), затим је боравио неко време у Грбљу, што такође није било познато, а онда је, ни то се није знало, пошао у Црну Гору, у село Бјелице, па је тек одатле отишао у Маине. С друге стране, он није дошао на ово подручје 1766. године како се до сада мислило, него око годину дана раније и бавио се прво земљорадњом, а тек онда и праварењем...“ (Дуга, број 114, 8. јули 1978, стр. 75). Петровић је, даље, утврдио да је руски двор поуздано знао ко је Шћепан Мали.

¹⁶ Вук Караџић нам прича „да је митрополит Данило наговорио своје земљаке да побију или протјерају из земље све Црногорце који су примили мухамеданску вјеру а који не хтједну да се покрсте... „Његови разлози су им постали јасни; план је скројен и у току једне ноћи на Бадњи дан извршен. Сви, који се не моглоше спасти бјегством, буду исјечени, осим малог броја оних који се покрстише...“ («Dieser Vorfall, und die Einsicht, dass der Muhammedanismus in Montenegro immer stärkere Wurzel schlage, bewog den Metropolitен Daniel, seine Landsleute — sogar unter der Drohung, sie ändern Falls zu verlassen — zu bereden, alle dem Muhammedanismus anhängenden Montenegriner, die zur christlichen Kirche zurückzukehren sich weigern, umzubringen, oder aus dem Lande zu verjagen. Seine Gründe leuchteten ein, der Plan wurde gemacht und in Einer Nacht, dem heiligen Abend, ausgeführt. Alle, die nicht durch die Flucht sich retten konnten, wurden niedergemetzelt bis auf Wenige, welche die Taufe dem Tode vorzogen.» (*Montenegro und die Montenegriner*, Stuttgart und Tübingen, 1837, стр. 18).

Ј. Г. Кол посјетио је Црну Гору 1850. На Цетињу је тада разговарао с Његошем и разгледао звона на Цетињском манастиру, која су „прије 140 година саливена у Млечима за вријеме тадање владајућег владике Данила Петровића Његуша, за првог владика из садашње владајуће породице Петровић, под чијом влашћу се догодила одлучујућа побуна и на чије су наговарање побијени сви мухамеданци у току једне ноћи на бадњу вече...“ («...unter dem die erste entscheidende Erhebung der Montenegroiner statthatte, und auf desen Anstiften alle Mohammedaner in einer Nacht (am heiligen Abend) umgebracht wurden...» (J. G. Kohl, »Reise nach Istrien, Dalmatien und Montenegro«, Dresden, 1851, erster Theil, стр. 347).

И Јаков Чудина тврди да је испрага потурица извршена „ноћу 24. марта 1703. г.“: »La notte del 24 marzo 1703 fu testimone di questa scena d'orrore, per essersi compiuto il masacro tal quale fu progettato.« (Giacomo

*

Како је Карачај приказао Његоша у своме дјелу о Аустријској Албанији, Црној Гори и Турској Албанији? Како, заправо, изгледа Његошев лик у очима Карачајевим у времену од 1835. до 1839. године?

Његош је, према излагањима Карачајевим, још сувише млад («noch sehr jung»). Он је „лијепе спољашности и наочитога изгледа, има много природног дара, много воље за учење страних језика и страних књижевности; сам је пјесник и има најбољу вољу да правично влада својим земљацима и да их постепено још више просвијетли“ («... Er hat ein schönes und stattliches Aussern, viele natürliche Geistesanlagen, viel Lust zur Erlernung fremder Sprachen und ihrer Litteratur, ist selbst Dichter und vom besten Willen beseelt, seine Landsleute zu regieren und nach und nach mehr zu civilisiren.»). Он је слободоумних идеја («dass die beinahe erwiesene liberale Tendenz des Vladika unbeachtet blieb...»). Ватреног је темперамента, ратничког духа. По природи је славољубив. Има богату машту. Говорљив је. Без икаквога је искуства. Често је неопрезан у разговорима. Благ је нарави. Жељан је знања. Нема такта у животу. Воли просвјету. Оснива на Цетињу и Добрском Селу основне школе. Набавља штампарију и објављује у њој уџбенике, књижевна дјела и часопис Г р л и ц у. Скроман је. Веома је гостољубив и са странцима поступа одлично и веома љубазно:¹⁷ »Voll natürlicher Geistesanlagen bildete er sich schnell durch eigenen Fleiss und Studium der französischen Sprache, die ihn vorzüglich anspricht und die er schon ziemlich fertig spricht. Allein es fehlt ihm noch jener Takt im Leben, der für seine besondere Stellung um so nöthiger ist und aus Mangel desselben er sich bei seinem feurigen Temperamente, angeborenen Ehrgeitze und phantasiereichen Geiste schon öfters zu Entschlüssen hinreissen liess, die selbst seine Existenz bedrohen, da im Ganzen das Volk im echten Naturzustande, ohne Bedürfnisse und Wünsche keineswegs die Civilisation, die er beabsichtigt zu befördern geneigt ist, und eine patriarchalische Regierung vorzieht, — selbst der kriegerische Geist, den es im hohen Grade besitzt, beschränkt sich auf defensive Natur, und selten liess es sich zum Angriffe verleiten, ohne dazu gereizt werden zu seyn. Der Vladika ist

Chitudina, »Storia del Montenero (Crnagora) da tempi antichi fino a' nostri«, Сплит, 1882, стр. 66).

Из горе наведених података јасно се види да истрага погорица у Црној Гори није била дуго процес него да је она извршена у току једне једине ноћи. Које се године она збила, то се још не зна сасвим тачно.

¹⁷ Извјештај Теодора Карачаја »Einiges über Montenegro« из 1838. (Беч, Österreichisches Staatsarchiv, Abteilung Haus-, Hof- und Staatsarchiv). Видјети и наш прилог »Zabilješke grofa Theodora Karacsaya von Walje-Szaka о Petru II. Petroviću Njegošu i Crnoj Gori u 1837. и 1838 (Arhivska građa iz Beča) »Anali Historijskog instituta u Dubrovniku«, Дубровник, 1959, год. VI—VII, стр. 196).

von Menschen umgeben, die seinen im Ganzen gemüthlichen Charakter missbrauchen und seine Schwächen benützen, ihn beherrschen, ohne dass er es gewahrt, denn Erfahrung hat ihm noch nicht die Kunst gelehrt, die Insinuationen anderer zu durchblicken und zu beurtheilen, die den slavischen Völkern eigene Unruhe und Hang zur Partheywuth macht seine Lage schwierig und zwingt ihn zur Verstellung und sich widersprechenden Handlungen, um sich Allen gefällig zu zeigen, daraus entspringt Mangel an Energie bei Ergreifung eines perenitorischen Entschlusses, der das allgemeine Wohl des Volkes betrifft. Von Natur, wie alle Montenegriner, geschwätzig ist er noch oft unvorsichtig in seinen Unterredungen, und da entschlüpfen ihm selbst gegen fremde viele seiner Pläne für die Zukunft, die das Gepräge seichter Beurtheilung und viel zu leichtsinniger Erwägung der Mittel zur Ausführung — die nur gründliche Geistesbildung geben kann...«. Његош намјерава да припоји Црној Гори Грахово и друга херцеговачка мјеста у којима живе православци. „Нада се да ће с временом постати црногорско подручје до Скадра, Улциња, Бара и Дубровника“ («...dass er hoffe, mit der Zeit werde alles Land bis Scutari, Dulcigno, Antivari und Ragusa andererseits montenegrinisch werden...»). Покушава да с Црногорцима освоји Спуж, Жабљак и Подгорицу и да обнови Иванбеговину.

*

Наводим два одјелка из Карачајевог извјештаја.

ВРСТА ВЛАДАВИНЕ

У Црној Гори су удружене духовна, цивилна и војна власт у митрополитовој особи који је њихов врховни поглавар. То је достојанство наслеђено у породици Петровића из племена Његуша. Сљедбеник се одређује сваки пут још за живота претходника. Он се брижљиво васпитава у ту сврху, а на [народном] се збору признаје.

Послије смрти задњег митрополита настале су [разне] странке,¹⁸ али када је на скупштини прочитан тестаменат истога

¹⁸ Карачај мисли овдје на странку Радоњића. Вуколај Радоњић је хтио да преузме свјетовну власт над Црном Гором послје смрти митрополита Петра I Петровића. На Лучиндан 18/30. октобра 1830. умро је Петар I Петровић. Неколико сати прије смрти он је издиктирао Симу Милутиновићу свој тестаменат у коме је именовао за наслеђника свога седамнаестогодишњег синовца „Рада Томова Петровића“. Тестаменат је отворен и прочитан сјутрадан, 19/31. октобра, на пуну испред Цетињског манастира „народним главарима и народу“. Тада је Радивоје Петровић признат за свјетовног и духовног господара Црне Горе. То свакако није било лако. „Било је људи — каже дугогодишњи Његошев секретар Димитрије Милаковић — који су на Цетињу по угловима тајно разговарали

[митрополита], у коме им је старац усрдно препоручио свога млађега синовца Радоја¹⁹ Петровића, [Радоје] би потврђен и млади архимандрит доби име Петар (из поштовања према по којном митрополиту) Петровић.

Духовна власт, која се опћенито ослања на вјеру, врши на духове дубље укоријењену моћ него сурова сила, али је њен положај баш зато и много слабији. Колико је стари Петар Петровић, претпоследњи владика, био њу схватио, то потврђује опште мишљење народа по коме је он био светац. Владати суровим, али непоквареним, непорочним, храбрим и слободним народом, каквим је он владао, свакако захтијева висок степен унутрашњег моралног савршенства, достојанства и обзира на његов начин живота. Године 1835, на дан светога Петра, он је био проглашен свецем и то проглашење, које је, изгледа, било нешто преурањено, на Цетињу је веома свечано прославлено.²⁰

Прије тога је у свакој области (нахији) било именовано неколико сердара (цивилних службеника), а на Цетињу је био

се и говорили, да је тај тестамент подметнут; било ји је, који су својски настојали да се наследник владин не потврди одма, али опет било ји је, . . . који су се својски заузели да се по сваки начин и без сваког одлагања пријемник владин призна.“ (Д. Милаковић, „Историја Црне Горе“, Задар, 1856, стр. 318). Милорад Медаковић прича да су се главари сложили с избором Радивоја Петровића и да се „онда . . . почне томе јако одупирати гувернадур Вуко, наводећи, како су главари од све Црне Горе и у договору са владиком на општем збору изабрали Борђију Савова за наследника и да је он једини закони наследник . . .“ (В. М. Г. Медаковић, „П. П. Његош . . .“, Нови Сад, 1882, стр. 50).

¹⁹ И Вук Стефановић Караџић тврди да је Његошево свјетовно (мирско) име било „Радоје“: »Sein weltlicher Name war Radoje...« (»Montenegro und die Montenegriner«, Stuttgart und Tübingen, 1837, стр. 44). У своме допису од 22. октобра (3. новембра) 1830. Миховилу Мартелинију „главари од Црне Горе и Бердах“ јављају да су изабрали за господара „Радивоја Томова Петровића . . .“. Његош се у почетку своје владавине потписивао „Радивој Петровић“. Сигурно под утицајем руског правослања. У „Пђаня црногорска и херцеговачка“ (Будим, 1833, број 25, стр. 132—134) Сима Милутиновић је ставио испод наслова пјесме „Црмничани“, „Од Рада Томова Његоша“. Милутиновић је, према томе, дао Његошу мирско име „Раде“. И у тестаменту митрополита Петра I Петровића написао је „Рада Томова Петровића“. Александар фон Ројц нам саопштава 1833. г. да се Његош, прије него је постао архимандрит, звао Радоје Петровић (»da er vorher Radoje Petrovitsch gehiessen hatte«) »Die freien Landgemeinden von Zernagora . . .«, *Dorpater Jahrbücher*, 1833, књ. I, стр. 116).

²⁰ На Лучиндан, 18/30. октобра, 1834. проглашен је митрополит Петар I Петровић свецем. О томе је Његош истога дана обавијестио једним штампаним прогласом сав црногорски и брдски народ. Он је 25. октобра (6. новембра) јавио руском вицеkonzулу у Дубровнику Јеремији Гагићу да „смо мога претка Петра уочи самога Лучина дневи ове године из проба извадили нетљена и послје иследованија нашли света“. Он је Гагића замолио да и он о томе саопшти својим пријатељима „да и они буду учасници радости и весеља општега нашега православија“. (Његошево писмо од 25. октобра 1834. Јеремији Гагићу, Архивско одјељење Цетињских музеја, Приновљени рукописи, 1834.). Руским црквеним веледостојницима у Петрограду није било по вољи што је Његош на своју руку прогласио свога стрица свецем и они су негодовали због тога.

именован цивилни гувернер, звани губернатор, али их је отпустио садањи владика откако је образован Сенат. А у појединим насељеним селима постоји још само судија (кнез).

Народ ословљава владикау титулом: „Свети владико!“ „Владика“ је стари словенски превод грчке ријечи »dominus« (а тај назив даван је и бискупима). Његов грб је двоглави орао. То је грб Црнојевића.

Осим манастира на Цетињу [Владика] посједује још и манастир Стањевиће који се налази на аустријском земљишту на путу за Будву и који је [Венецијанска] Република намјерно дала у власништво Владици да би он у случају потребе имао уточиште на овом подручју. Овај је манастир недавно продао Владика аустријској влади за 17.000 форинти.²¹

Његови су приходи ипак веома незнатни, али му двор у Петрограду годишње пружа обилату новчану потпору.

Мало прије свога одласка у Русију Владика је намјеравао да уведе порез од два талијера по породици да би покрио трошкове за основне школе и да би основао штампарију на Цетињу;²² у [основним школама]²³ учило је тридесет дјечака чи-

²¹ После смрти митрополита Петра I Петровића Аустрија је мислила да је дошао згодан тренутак да присвоји манастире црногорске у Мајинама и Стањевићима. Микеле Мартелини, окружни которски комесар I класе, јавио је 2. децембра 1830. сродницима митрополита Петра I Петровића да се види из многих докумената да манастири Подмајине и Стањевићи припадају аустријској држави и да их је Петар I био само добио на доживотно уживање. Својим декретом од 5. новембра 1830. наредило је Губернијално предсједништво из Задра да их аустријске власти поново присвоје и допустило је сродницима Петра I да из њих узму све оно што је припадало Петру I. У манастире је требало да дође аустријска комисија да их прими. Његош, заједно са осталим сродницима митрополита Петра I енергично оспорава да ти манастири припадају Аустрији. Аустрија се сад не усуђује да их силом отме младоме Његошу. Она сад свим силама настоји да их купи за јевтин новац да би „удаљила Црногорце од своје територије“. Ради тога што су манастири били на аустријском земљишту и зато што су били прилично удаљени од Цетиња, Његош се рјешава да их прода Аустрији. После многих преговора и цењкања далматинском гувернеру Венцелу Фетеру фон Лиленбергу полази за руком да 17. фебруара 1837. купи од Његоша манастир Подмајине за 17.000 форинти. Купопродајни уговор се склапа 12. октобра 1837. Манастир Стањевиће Његош ће продати Аустрији 1839. (Упор. наш рад „Продаја манастира Маина Аустрији“, *Историјски записи*, Титоград, 1963, год. XVI, кн. XX, св. 3, стр. 403—424).

²² Тамо негдје у новембру 1833. Његош је, на свом повратку из Русије, купио малу штампарију за 3000 рубаља. Са собом је био повео из Петрограда за Црну Гору штампара Михаила Пепрова. „Штампарија, у 47 сандука, утоварена је у Трсту 19. децембра 1833 на трабакулу „Елео“ којом је заповиједао њезин власник капетан Илија Маровић из Доброте. У Росе стигли су 15. јануара 1834, а 22. јануара упућено је све из Котора за Цетиње“ (Петар Колендић, „Његошев „Глас каменштака“ у талијанском пријеводу Петра Сентића“, *Споменик*, Београд 1941, XCIV, други разред 73, стр. 11, примједба 63). Његош је поставио штампарију у приземљу Цетињскога манастира, и она је одмах почела да ради. Његош се стално старао о штампарији. У штампарији су штампане разне црквене

тати, писати, рачунати, географију и историју; из [штампарије] појавили су се досад школске књиге, календари, историја и српски часопис *Грлица*, који је, између осталих вриједних чланака, дао веома добре статистичке податке о Црној Гори.²⁴ Али народ се супротстави увођењу пореза, и то следећом примједбом: „Нама је милаје да стално ратујемо с Турцима него да плаћамо порез; а ако бисмо га хтјели плаћати, боље би било да га Турцима плаћамо, а онда бисмо бар могли с њима у миру живјети и посјећивати њихове пазаре.“²⁵ Многе породице су се

књиге. Његош је у њој штампао засебно своју пјесму „Србин Србима на части захваљује“ и мале збирке својих пјесама „Лијек јарости турске“ и „Пустиняк цетински“. Ту је 1835. објавио засебно и „Оду ступања на престол Фердинанда I“, а 1838 своју пјесму саксонском краљу Фридриху Аугусту II. Г. 1834. штампани су ту „Дика црногорска“ од Симе Милутиновића, тропар св. Петру и Његошев проглас о посвећењу митрополита Петра I. Од 1835. до 1839. изашло је из те штампарије пет годишња црногорског часописа *Грлица*, а 1836. штампане су ту и *Пословице* Вука Стефановића Караџића. Од школских књига у њој су штампани *Срски буквар* 1836, *Српска граматика* и Милаковићев превод *Шлецерове Историје за омладину* 1839. До 1852. штампали су се у њој разни прогласи, пасоши и друге мање ствари.

²³ Јеремија Галић је писао 30. маја (11. јуна) 1832. предсједнику Црногорскога сената Ивану Ивановићу Вукотићу и савјетовао му је да оснује „бар једну праву школу за сиромашну младеж црногорску. Много не треба за остварење овога посла. Од сваке ожењене главе по цванцику годишње, па ето у крајњем случају од 4 до 5 хиљада гулдена годишње за најнужнију и најдобротворнију установу...“ (Архивско одјељење Цетињских музеја, Приновљени рукописи). Његошу је тек 1834. г. пошло за руком да отвори школу на Цетињу. Тек тада су аустријске власти у Котору допустиле Петру Бирковићу да пође за учитеља за Црну Гору. Његош је школу смјестио у Цетињски манастир. Бащи су становали и хранили се у Манастиру. У самоме почетку било је сасвим мало учбеника. Ускоро је основана и штампарија на Цетињу и у њој су се почеле штампати и школске књиге. (Видјети о просвјетним приликама у Црној Гори код д-ра Петра I. Поповића у његовој књизи *Црна Гора у доба Петра I и Петра II*, Српска књижевна задруга, Београд, 1951, књ. 316, стр. 314—329).

²⁴ Карачај мисли овдје на прилог Димитрија Милаковића „Кратки поглед на географическо-статистическо описаније Црне Горе“ који се појавио у *Грлицу* за годину 1835, на стр. 41 до 54.

²⁵ У двадесетоме члану „Законика“ митрополита Петра I Петровића, који је „обнародован на Цетињу 18/29. октобра 1798. пошто га је тога дана одобрила народна скупштина“, стоји, између осталог, и ово: „И тако учинисмо да свака кућа даје годишње парах или ти динарах шездесет...“ („Законик владике црногорскога Петра I — светог“, Цетиње, 1903, стр. 25). Црногорци су, изгледа, одбили да плаћају порез у доба Петра I Петровића. За вријеме Његошеве владавине морали су га плаћати. У „Законима отачаства“ од 23. маја (4. јуна) 1833. г. ријеч је и о увођењу пореза у Црној Гори. Један дио 18. члана тих закона гласи: „... И заповиједа је да и Црногорци сами учине своју касу народњу, да умноже судове, гвардију и школе... и зато се прикажује народу да сваки Црногорац има дават у царску касу свака кућа на годину талијер и овај данак да се има плаћати у касу у два пута у годину...“ (Архивско одјељење Цетињских музеја). Црногорски народ није се лако мирно са завођењем данка. Цетињани, Конације и Његуши одмах су почели да га плаћају. У другим дјеловима Црне Горе теже је ишло с његовим прикуп-

преселиле из Бјелица у предно Мостара у Херцеговини, гдје су им Турци дали њиве и станове под јевтиним условима. Оне су биле ослобођене пореза.

Да ли ће отварање школа имати за народ благотворно дјејство, то је питање, које заслужује да се тачно испита, будући да се развјетком многих духовних и интелектуалних снага може повећати број нових незадовољника и невољника чије је [снаге] немогуће употријебити у земљи и њима ништа друго не би преостало него да се иселе из ње. Било би много корисније кад би се из народа уклониле предрасуде о бављењу занатима и кад би се код њега продубио смисао за индустрију. Још је увијек срамота ако је неко кројач или ковач, јер прво занимање припада женама, а друго само циганима.

У јесен 1837, по повратку из Петрограда, Владика се озбиљно бавио промјеном у администрацији. Средства за то добио је из фондова које је са собом донио из Русије. Још раније је био образован Сенат²⁶ од главара, који је морао да кроји правду према законик у који је он саставио и који је био опћенито примљен на збору.²⁷ Организована је и стављена на располагање

љањем. У јануару и фебруару 1834. Његош је морао лично да иде у Бјелопавлиће да га тамо силом сабира (видјети његово писмо од 1 (13.) марта 1834. Јеремији Гагићу, Архивско одјељење Цетињских музеја). Он је, ипак, и поред велике муке, тада у томе доста добро успио. Из његова „Објавленија народу црногорском и брдском“ од 18/30. септембра 1838. г. види се да је тада наш народ био подијељен у три класе. Прва је класа плаћала „до талијер и по“, друга „по талијер“, а трећа „до талијера“. Отада није било никаквог застоја у купљењу данка у Црној Гори и Бр-дима до 1851. (Упор. наш чланак „Данак за 1843 у Црној Гори и плате црногорским нахијама од 1843. до 1845.“, *Историски записи*, Цетиње, 1954, св. 2, стр. 567—575).

²⁶ Иван Ивановић Вукотић и његов сестрић Матеј Вучићевић дошли су 25. септембра 1831. из Русије у Црну Гору да би успоставили државну власт у нашој земљи. У недјељу, 2. октобра 1831. одржао се народни збор на Цетињу. Тада се закључило да се привремено образује сенат који ће сачињавати дванаест сенатора из свих нахија и народна спрежа од стотину људи. Његош говори у своме писму од 6/18. децембра 1831. Јеремији Гагићу о стању у Црној Гори и, између осталог, каже: „... Сада је сувише стављено управленије народње, које управленије састовља 180 људи, из којих су 16 совјетници (сенатори), а 164 исполнитељи (polizia) које слуша народ добро и како је дужност народња своје старије слушати и собом одабранима повиноват се.“ (Архивско одјељење Цетињских музеја, Приновљени рукописи). 29. јануара (10. фебруара) 1832. Његош је поставио Ивана Ивановића Вукотића „Предсједатељем, а Матеја Вучићевића вице-предсједатељем нашега сената“ (Његошево писмо од 29. јануара (10. фебруара) 1832. Јеремији Гагићу, (Архивско одјељење Цетињских музеја, Приновљени рукописи). Правитељствујушчи сенат црногорски састојао се од предсједника, вице-предсједника и четрнаест чланова. Његош није био члан Сената.

²⁷ Правитељствујушчи сенат, с Иваном Ивановићем Вукотићем на челу, саставио је „Законе отачства“. На Цетињу је 23. маја (4. јуна) 1833. било „всеобше собрание“ црногорскога народа на коме су потврђени „Закони отачства“ и на коме је ријешено да се Његош пошаље у Русију

Сенату нека врста милиције. Сада је тај Сенат реформисан²⁸ и састоји се тренутно од председника /Владике/, потпредседника /његова братанца Борђија Петровића, руског поручника који је иступио из службе/, секретара /г. пл. Милаковића/, канцеларијског писара и дванаест сенатора. У појединим областима /нахијама/ именовано је дванаест капетана народне милиције који преузимају функције досадашњих сердара. Установљена је плаћена народна милиција од 420 лица и нека врста тјелесне страже Владичине од 30 људи који се зову перјаници. Одржава се строги ред и народ се повинује [закону] и признаје да се његов положај само на тај начин може да побољша. Владичици свакако лежи много на срцу цивилизација његова народа, а у томе му много помаже његова блиска околина, наиме г. пл. Милаковић, веома образован и талентован човјек, и одлични архимандрит Цетињског манастира Петроније Љубановић.²⁹ Владичина библиотека је већ веома значајна, а стално се још набављају нова и ваљана дјела.

Владика је веома гостољубив и са странцима се поступа одлично и веома љубазно. Он држи код себе многе слуге, звани „момци“ („Момак“ српски значи: „младић“); они су сви изврсно

да би се завладичио. То се види из Његошева писма од 26. маја (7. јуна) 1833. рускоме вицеkonzулу у Дубровнику Јеремији Гагићу (Архивско одјељење Цетињских музеја, Приновљени рукописи).

²⁸ Његош се 27. августа 1837. вратио из Русије на Цетиње. С њим је дошао и руски потпуковник Јаков Озерецковски који је тада радио у руском посланству у Бечу и коме је руска влада у Петрограду била издала наређење да прикупи што више података о друштвеним, економским, политичким и културним приликама у Црној Гори, да помогне Његошу на унутрашњем уређењу земље, да пази да се новчана средства која Русија даје „најдјелотворније употребљавају“ и да настоји да Црна Гора успостави добре сусједне односе с Турском. Озерецковски је сјупрадан по свом доласку у Црну Гору предао Његошу „прву трећину једногодишње субвенције“ коју је била руска влада одредила црногорскоме народу и која је износила суму од „11.631 фиорин и 2 крајцера, умањена за 58 фиорина и 9 крајцера“. Његош је истога дана именовао Димитрија Милаковића „казначејем“ коме је одмах предао „на сохрану дану суму.“ Трећег септембра Његош је позвао на Цетиње све сеоске главаре, сердаре, сенаторе и старјешине појединих породица и тада је одржао велики сабор. Тада је укинута пређашњи сенат и образовао нови, реорганизовао је гвардију и перјанике. За себе је задржао положај председника Правитељствујућег сената црногорског и брдског. Борђија Петровић је постао вицепредседник. У Сенат је изабрано још дванаест чланова. Његош је на сабору реорганизовао и гвардију која је имала 420 чланова. Истодобно изабрао је и дванаест капетана гвардије. Именовано је и тридесет перјаника и „произвео“ Николу Калуђеровића „у чин капетана над перјаницима“. Поставио је Димитрија Милаковића за секретара и одредио је једног писара канцеларије.

²⁹ Петроније Лујановић (? — 1850) завршио је карловачку богословију. Био је врло образован човјек. Дуже времена живио је у Цетињском манастиру. Постао је и архимандрит. Од 1837. писао је повремено писма у Сенату и уносио њихове копије у Његошев „Исхобашчи журнал“. Уредио је и издао црногорски календар *Грлицу* за годину 1837.

наоружани и у манастирском тријему, поред великог огњишта на коме ватра гори, пружају нарочиту ратничку слику. Свуда звекће оружје, [виде се] изражајна лица, велики бркови, а коса је ошишана са чела и потиљка.³⁰

ОБИЧАЈНО ПРАВО

Судска власт није оваје досад наишла ни на какве присталице него су се странке рабе покоравале помирљивој пресуди судија које су сами изабрали. Ту, гдје су прилике још једноставне, а право опште познато и без оштроумности за споредне појединости, изгледа да тамо у ствари и није потребна установа сталних судија (правника по занимању) и да је за извршење донесене пресуде, у најмању руку потребна, извршна судска власт.³¹ У том погледу ће сигурно Сенат, који је сада ступио на дужност корисно дјеловати.

За изабране судије досад су изабрани: кнез, старјешине или најугледнији људи из појединих мјеста. Начини избора се ипак разликују према предметима спора, према убиству, тјелесној озледи, повреди власништва или другим кршењима права.³²

³⁰ У студији Александра фон Ројца „Слободне земаљске општине Црне Горе“ стоји: „Он је гостољубив и држи код себе извјесан број слуга, „момака“ (момак значи младић), а с њима су и старјешине народа који посведневно долазе на Цетиње ради својих послова. Они су сви изврсно наоружани и задржавају се у чаџавом манастирском тријему поред огромног огњишта на коме ватра гори и пружају нарочиту слику из рата. Свуда звекће оружје, виде се изражајна ватрена лица с дугим брковима и са косом која је почев од чела до пола главе ошишана.“ („Ројц о Црној Гори (3)“, *Овдје*, Титоград, год. X, бр. 107, април 1978, стр. 31). — И Вук Стефановић Караџић је обилато користио студије о Црној Гори »Die freien Landgemeinden von Cernagora (Montenegro), Poglizza und andere« Александра фон Ројца која се појавила 1833. — Све датуме наводимо по новом календару.

³¹ Нешто слично каже у својој студији „Слободне земаљске општине Црне Горе“ и Александар фон Ројц: „Тамо гдје је ствар сасвим једноставна и гдје је познато опште право и гдје није потребна цјепидлачност, изгледа да тамо у ствари и није потребна установа сталних судија (правника по занимању) и да је за извршење донесене пресуде потребна, у најмању руку, извршна судска власт. У том погледу ће сигурно сенат, који је сада ступио на дужност, корисно дјеловати („Ројц о Црној Гори (3)“, *Овдје*, Титоград, год. X, број 107, април 1978, стр. 31).

³² Александар фон Ројц тврди исто у својој студији „Слободне земаљске општине Црне Горе“: „За судије, „кметове“, бирају се, по правилу, кнез, старјешине или такође најугледнији државни чиновници који стоје у присним везама са старјешинама. Начин избора се ипак разликује по предметима правног спора: по убиству, тјелесним повредама, оштећењу имовине и другим законским повредама. У случају уморства и убиства у Црној Гори важи, као и код свих словенских племена овога краја крвна, освета у својој пуној снази као неоспорно право и вјерска дужност појединца као и родова...“ („Ројц о Црној Гори (4)“, *Овдје*, Титоград, год. X, број 108, мај 1978, стр. 30).

У случају уморства и убиства у Црној Гори важи, као и код свих словенских племена у овоме предјелу, крвна освета у својој пуној снази као неоспорно право и вјерска дужност како појединца тако и родова. Она је веома старог поријекла и важи као и код Арабљана. Али се она „умиром“ може спријечити,³³ да се човјек окани крвне освете, потребни су за то дуго мољење и многе церемоније. Вјечито је њој изложен онај који побјегне да би је избјегао. Његова се кућа руши, а његова се имовина предаје роду који је озлијеђен. А ако се он само сакрије да би избјегао први утисак свога дјела, његова родбина покушава у међувремену да посредује ради измирења. [Она шаље] изасланике који најпонижније моле да им се да јемство за сигурност („вјера“). Ако им је [вјера дата], онда осветник одређује дан за поравнање и мирење и бира двадесет и четири избране судије који треба да изреку пресуду. Кривац тога дана нуди из свога рода (од својих сродника) дванаесторо дјецe које увријеђени узима једно по једно у наручје и тиме изриче помирење. Судије образују један круг и послуже извршене истраге изричу пресуду. Убица прилази, у скрушеном ставу, с објешеном пушком о врату, и моли за мир и за измирење све док га осветник не подигне са земље и не загрли. Затим се једе и пије на трошак злочинца и његових пријатеља. То измирење је често веома скупо, али често убица својим помирењем задобија искренога пријатеља. Крвнина стаје често сто и више цекина, а судије добијају и дарове. Два раније завађена рода обично постају крштени кумови један другоме, а тиме се још јаче учвршћује помирење. Свака тјелесна повреда цијени се по десет цекина, а свако се убиство рачуна као дванаест тјелесних повреда. Једна трећина новца припада судијама, а двије трећине увријеђеноме. Према новом законнику установљен је параграф осам:³⁴

³³ И овдје се Теодор Карачај, увелико користио, студијом Александра фон Ројца „Слободне земаљске општине Црне Горе“. Он готово истим ријечима описује умир у Црној Гори: „Али се она „умиром“ може спријечити, иако доликује да се човјек окани крвне освете тек након дугога мољења и многих церемонија. Вјечито је [освети] изложен онај који побјегне и кога се његова породица и одрекне да би избјегао освету. Његова кућа, или дио његове куће у коме је он становао, руши се и разара, а његова се имовина предаје роду који је озлијеђен. Али ако се он сакрије одмах иза извршеног дјела, у међувремену његова родбина покушава да посредује ради измирења. Она шаље у род озлијеђенога људе, који, према извјесним церемонијама, моле најпонижније више пута да им се да вјера (вјерност, вјера овдје значи *јемство сигурности*) која им је била најприје ускраћена Ако им је коначно [вјера дата], онда се не врши никаква освета за вријеме преговора него осветник одређује један дан за поравнање и мирење и бира 24 избране судије који треба да изреку пресуду“ („Ројц о Црној Гори (4)“, *Овдје*, Титоград, год. X, број 108, мај 1978, стр. 30).

³⁴ Осми члан „Законика“ митрополита Петра I Петровића гласи: „Ако пак удари који брата Црногорца ногом или камишем, такви да плати за они ударац цекинах петдесет, а глобе Црногорцима цекинах петде-

„Ко повриједи свога ближњега руком или каменом, дужан је да му плати педесет форинти за претрпљени бол, а ако би човјек који је ударен убио свога нападача, онда се то убиство сматра случајним и не кажњава се.

Двије до четири изборне судије суде о лупештини и плачки и доносе пресуду да се оне седмороструко надокнаде. Онај који не може да плати дугове, мора да ступи у службу вјеровника и да одради свој дуг.

Однедавно кривци се затварају, а штавише је Сенат, зими 1836, на вјешала осудио двојицу убица плачкаша и они су објешени.³⁵ На изгнанство се осуђују они који се огријеше о слободу земље, иако се њихова кривица не би могла сасвим доказати.

Уопште узевши, Црногорац није свабалица и он веома савјесно обавља преузете обавезе и дужности. То су дјеца природе и заиста, ако их човјек ближе упозна, они задобијају наклоност свакога племенитог човјека.“

сет, ако ли га они убије пошто буде ударен, за њега да поговора није, колико ни за лупежа, који у крађу погине.“ („Путешествие въ Черногорию. Сочинение Александра Попова“, Санктпетербургъ, 1847, стр. 285, и Стево Петровић-Његош, „Законик“ митрополита Петра I Петровића, Цетиње, 1903, стр. 18). — Теодор Карачај је познавао чланак Димитрија Мишлаковића „Кратки поглед на географическо-статистическо описаније Црне Горе“ који се појавио у календару „Грлица за 1835. (стр. 41—54) и у коме је наведен осми члан „Законика“ митрополита Петра I Петровића. Ту је он нашао тај члан и отуда га је и преузео.

³⁵ Из писма вршиоца дужности окружног которског поглавара Габријела Ивачића од 13. фебруара 1835. Губернијалном предсједништву у Задру сазнаје се да је „недавно“ народна скупштина на Цетињу осудила на смрт два сељака из Бајица, јер су они у октобру мјесецу 1834. убили једнога свога супраганина. Над њима је 7. фебруара, рано ујутро, 1835. извршена смртна пресуда. На њих су око двије стотине Црногораца истовремено осули ватру из пушака да не би сродници криваца сазнали ко их је убио. Тиме су избјегли крвну освету. Они су, наиме, кривцима наредили да претрче дио пута који су им означили. Један је осуђеник умро на лицу мјеста, а други је, иако је био сав израђаван, остао ипак у животу. Пошто он није одмах поинуо, био је, по тамошњем обичају, помилован и изручен је његовим сродницима: »Dall' assemblea nazionale del Montenero furono di recente condannati a morte due individui di Baizze convinti di omicidio praticato a danno di un loro convillico nel mese di ottobre decorso. Nella mattina del 7. corrente fu eseguita la sentenza a Cetigne mediante fucilazione, alla quale, per evitare le solite vendette di sangue, presero parte duecento persone circa, e tutte assieme esonerarono le loro armi, nell' atto che i due rei perconnevano il tratto di strada loro assegnato. — Un di questi finì di vivere sull' istante, e l'altro quantunque coperto di ferite pure rimase in vita, e fu consegnato a suoi parenti, mentre secondo le costumanze del luogo riceve grazia quel reo che all' atto della esecuzione della sentenza non rimane morto all' istante...« (Задар, Хисторијски архив, Списи Намјесништва за Далмацију 179 (b. XI^a. c. X/4. 1835).

Summary

TEODOR KORAČAJ'S WORK ON AUSTRIAN ALBANIA, MONTENEGRO
AND TURKISH ALBANIA IN 1838.

by Jevto M. Milović

Count Teodor Koračaj, an Austrian colonel, was the Commander-in-Chief of the town of Kotor and the Kotor fortress from 1835. to 1839. During that time he reported to the Dalmatian Governor Lilienberg on the situation of Boka and Montenegro and on his meetings with the Montenegrin bishop and poet Petar II Petrović Njegoš. The present work quotes and comments many data from those official letters written by Koračaj and his observations about the situation in Montenegro, on Montenegrins and their ruler Njegoš. In his work on Austrian Albania, Montenegro and Turkish Albania Koračaj described in detail the situation in Montenegro during the reign of Bishop Njegoš. The translation of two chapters of Koračaj's work are reprinted here with detailed commentary (the first chapter deals with the type of rule in Montenegro and Njegoš's attempts to strengthen and modernize the Montenegrin state and the second one presents Montenegrin custom law.